

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯTHE PROBLEM OF PRESCHOOL CHILDREN'S
WITH GENERAL SPEECH DEVIATION SOCIALIZATION

У статті розкрито особливості процесу соціалізації дітей дошкільного віку, відмічено, що у цьому процесі важливого значення відіграє комунікативна функція мови, яка має виразний соціальний характер, сприяє розвитку навичок спілкування з однолітками, розвиває можливості спільної ігрової діяльності, що має особливе значення для формування адекватної поведінки, емоційно-вольової сфери та особистості дитини в цілому. Визначено завдання процесу соціалізації на етапі дошкільного дитинства, серед яких особливо важливими є формування уявлень про способи та норми спілкування з довкіллям, розширення та збагачення досвіду конструктивної взаємодії з людьми, які їх оточують, на міжособистісному рівні та побудова соціальних стосунків через розвиток способів комунікації.

Проаналізовано різні підходи до поняття «загальне недорозвинення мовлення», подано класифікацію мовленнєвих порушень, розкрито ступені їх прояву. Виявлено, що для дітей із ЗНМ характерними є невпевненість в собі, пасивність, низька мовленнєва активність, відсутність ініціативи, а також, імпульсивність, неврайноważеність, агресивність, тривожність. Вказано, що мовленнєві дефекти є негативним чинником, який порушує процес соціалізації та соціального становлення дитини. Високий рівень тривожності, усвідомленість мовленнєвих вад, низький рівень комунікативної взаємодії дитини у певних вікових періодах мають різні форми прояву. Відзначено, що значний вплив на формування особистісних якостей дитини із загальним недорозвиненням мовлення має усвідомленість мовленнєвого порушення та рівень фіксованості на дефекті. Мовленнєві порушення зумовлюють низьку комунікативну та міжособистісну взаємодію з однолітками, що негативно позначається на соціальному розвитку дитини. Така ситуація вимагає проведення спеціальної роботи та розробку ефективних корекційно-педагогічних впливів на процес соціального розвитку дитини як важливого компонента процесу її соціалізації. Тому необхідна розробка методик використання проєктної діяльності для подолання мовленнєвих вад та формування соціально-громадянської компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення, мовленнєві порушення, соціаліза-

ція, особистість, розвиток., комунікативна діяльність.

The article reveals the peculiarities of the process of preschool children socialization, notes that in this process the communicative function of language plays an important role, which has a distinct social character, promotes communication skills with peers, develops opportunities for joint play activities, emotional and volitional sphere and the child's personality in general. The tasks of the socialization process at the stage of preschool childhood are identified, among which the formation of ideas about ways and norms of communication with the environment, expanding and enriching the experience of constructive interaction with people around them at the interpersonal level and building social relations through the development of communication methods.

Different approaches to the concept of «general speech deviation» are analyzed, the classification of speech disorders is given, the degrees of their manifestation are revealed. It was found that children with ASD are characterized by self-doubt, passivity, low speech activity, lack of initiative, as well as impulsiveness, imbalance, aggression, anxiety. It is pointed out that speech defects are a negative factor that disrupts the process of socialization and social development of the child. High levels of anxiety, awareness of speech defects, low level of communicative interaction of the child at certain ages have different forms of manifestation.

It is noted that a significant impact on the formation of personal qualities of a child with general speech deviation awareness of speech impairment and level of fixation on defects. Speech disorders cause low communicative and interpersonal interaction with peers, which negatively affects social development of the child. This situation requires special work and the development of effective correctional and pedagogical influences on the process of social development of the child as an important component of the process of socialization. Therefore, it is necessary to develop methods of using project activities to overcome speech defects and the formation of social and civic competence of preschoolers with general speech underdevelopment.

Key words: general speech deviation, speech disorders, socialization, self-esteem, personality, anxiety, communicative activity, social development.

УДК 37.09/364.-7:053.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/2.12>

Малишева Д.Р.,

студентка І курсу факультет педагогіки та психології

Миколаївського національного

університету імені В. О. Сухомлинського

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Процеси соціалізації та соціального розвитку особистості дитини мають особливо важливий зв'язок із процесом оволодінням мовленням та формуванням її мовленнєвої компетенції. У дошкільному періоді дитинства складається перша цілісна картина світу, розвивається активність як чинник світопізнання, закладається базис особистісної культури, формується усвідомлення себе

як індивідуальності, розуміння власного «Я», з розвитком міжособистісних відносин формується ставлення до інших, засвоюється культура спілкування. Дошкільний вік – це період оволодіння дітьми соціальним простором людських стосунків через спілкування дорослими, а також через ігрові та реальні стосунки з однолітками. Соціальний розвиток особистості у цей віковий період має важливу закономірність – наявність

у ньому одночасно двох нерозривно пов'язаних тенденцій: соціалізації (засвоєння і відтворення особистістю соціокультурного досвіду) та індивідуалізації (накопичення власного досвіду соціальної поведінки і спілкування з іншими, набуття відносної автономності). У цьому процесі важливого значення відіграє комунікативна функція мови, яка має виразний соціальний характер, сприяє розвитку навичок спілкування з однолітками, розвиває можливості спільної ігрової діяльності, що має особливе значення для формування адекватної поведінки, емоційно-вольової сфери та особистості дитини в цілому. Якщо в силу певних причин у дитини спостерігається сповільнений ритм пізнавальної діяльності, наявні зміни у емоційно-вольовій сфері, мовленнєві порушення, то розвиток особистості супроводжується змінами, компенсувати які у більш пізньому віковому періоді буде надзвичайно важко. Отже, порушення розвитку мовлення впливають на загальний процес формування особистості дитини та її соціалізації у суспільстві, як-от: її інтелектуальний і соціальний розвиток і характеристики поведінки нерідко не відповідають віковим нормам, порушується можливість вільного спілкування в колективі однолітків, виникають негативні емоційні реакції та відчуття неповноцінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науці переосмислення уявлень про соціалізацію як соціокультурне явище з урахуванням розмаїття соціокультурних зв'язків у суспільному житті відображено у наукових розвідках, Т. Алексеєнко, А. Капської, Н. Лавриченко, С. Савченка, С. Харченка та ін.; акцентовано на психолого-педагогічних аспектах соціалізації з урахуванням вікових особливостей дітей дошкільного віку в працях сучасних дослідників О. Кононко, Т. Поніманської, І. Рогальської-Яблонської та ін. Різноманітним аспектам методики розвитку мовлення дітей дошкільного віку присвячено праці А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан, І. Луценко, М. Шеремет та ін. Дослідження мовленнєвих порушень у дітей із загальним недорозвиненням мовлення здійснювали Л. Андрусишин, Р. Левіна, М. Лемещук, Л. Трофіменко, Ю. Флоренська та ін. Водночас, у сучасних дослідженнях недостатньо вивчено проблему соціального становлення дітей з мовленнєвими вадами у контексті формування їхньої соціально-громадянської компетентності. Така ситуація вимагає проведення дослідження та розробку ефективних корекційно-педагогічних впливів на процес соціального розвитку дитини як важливого складника процесу її соціалізації.

Мета статті: розкрити особливості соціалізації дітей дошкільного віку та визначити проблеми соціального становлення дітей старшого дошкільного віку, обумовлені загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу. Звернення до проблеми соціалізації особистості дитини на етапі дошкільного віку зумовило дослідження питань її соціального розвитку у цей період онтогенезу, який за визначенням О. Леонт'єва, є «періодом первинного фактичного становлення особистості». Серед основних здобутків дошкільного віку психологи виокремлюють образні форми пізнання навколишнього світу, оволодіння моделюванням як центральною розумовою здатністю (Л. Вегнер); формування довільної поведінки (О. Леонт'єв, Д. Ельконін); виникнення моральних почуттів, перших моральних інстанцій, супідрядність мотивів (Л. Божович, О. Леонт'єв). Прагнення дитини увійти у світ дорослих зумовлює значні зміни у формах її спілкування, яке завдяки оволодінню мовленням, стає більш змістовним, зажується його ситуативність, з'являються теми дитячого філософствування. Психологи наголошують на виникненні нової соціальної ситуації розвитку, виокремлюють внутрішню позицію дошкільника стосовно інших людей, яка характеризується усвідомленням власного «Я», усвідомленням своєї поведінки та інтересом до світу дорослих [1, с. 35].

Соціальне становлення дитини дошкільного віку є важливим багатоаспектним процесом, що потребує введення її в суспільне довкілля, прилучення до культури суспільства та має здійснюватися на засадах глибокого знання психологічних закономірностей цього вікового періоду та особливостей впливу сучасного соціального довкілля – важливого чинника процесу соціалізації дитини. В аспекті зазначеного важливо розуміти особливості соціалізації дитини у період дошкільного дитинства та завдання цього процесу на цьому віковому етапі соціального становлення особистості.

Щодо особливостей процесу соціалізації у період дошкільного дитинства, то науковцями (А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, О. Кононко, С. Курінна, Н. Лисенко, Т. Поніманська, І. Рогальська та ін.) визначено такі: оволодіння уявленнями про суспільне довкілля, про світ людей, їхню працю та відпочинок; освоєння й реалізація дитиною соціального змісту стосунків між людьми; набуття соціального досвіду у спільній з іншими людьми діяльності, усвідомлення і розуміння особливостей власного «Я»; становлення значущої для індивідуальності дитини активної творчої соціальної дії; освоєння соціокультурного досвіду, засвоєння цінностей, норм суспільної поведінки; відтворення дитиною міжособистісних зв'язків за рахунок її входження в широке суспільне довкілля, активної власної діяльності та спілкування [2]. Важливими завданнями соціалізації на етапі дошкільного дитинства, згідно із докторським дослідженням І. Рогальської є такі: забезпечення активного пристосування дітей до нових для них соціальних

умов життєдіяльності; набуття соціально-емоційної рівноваги та стійкості до впливу змінних умов соціального середовища; розширення та збагачення досвіду конструктивної взаємодії з людьми, які їх оточують, на міжособистісному рівні та побудова соціальних стосунків через розвиток способів комунікації; формування уявлень про способи та норми спілкування з довкіллям; розвиток активності, ініціативності, самостійності та відповідальності як базових якостей особистості; залучення дітей у широке суспільне довкілля для формування уявлень про життя людей у соціумі; формування гармонійних стосунків з однолітками через організацію взаємодії на рівні емоційного спілкування; вибудовування соціальної поведінки дитини в суспільному довкіллі [5]. Погоджуємося із науковцем в тому, що через спілкування із дорослим, що є важливим чинником повноцінного соціального та особистісного розвитку дошкільника, дитина починає розуміти значення та проблеми людських взаємин, моральних вчинків тощо. Водночас, поряд з цим, у старшому дошкільному віці мають активно розвиватися взаємини з однолітками, які відіграють специфічну роль у соціальному розвитку дитини. Форми і зміст спілкування з однолітками, які в цьому віці інтенсивно розвиваються і мають важливе значення для соціалізації дошкільника. Контакти з однолітками відрізняються невимушеним і розкутим характером, яскравим емоційним забарвленням; вони забезпечують дитині умови для самопізнання і самооцінки у спільній з іншими дітьми діяльності, вільного виявлення творчого потенціалу дитини.

Деяко по-іншому відбувається соціальний розвиток дітей з вадами мовлення, серед яких предметом нашої дослідницької уваги є дошкільники із загальним недорозвиненням мовлення. Уперше загальне недорозвинення мовлення як самостійний розділ логопедії було теоретично обґрунтовано в праці «Онови теорії і практики логопедії» (під редакцією Р. Левіної), в якій було представлено результати досліджень різних форм мовленнєвої патології у дітей, в тому числі дошкільного віку, проведених Р. Левіною та колективом наукових співробітників НДІ дефектології АПН СРСР (Н. Нікашина, Г. Каше, Ф. Рау, Л. Спірова, Р. Шуйфер та ін.) [4]. Науковці визначили поняття «загальне недорозвинення мовлення» у дітей з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом як «форму мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування усіх компонентів мовленнєвої системи, що відноситься до її як звукової, так і смислової сторони» [3, с. 129]. На переконання дослідників, у дітей, розвиток яких ускладнено загальним недорозвиненням мовлення, порушується формування всіх компонентів мовленнєвої системи; для них характерним є обмежений словниковий запас, аграматизм, порушення звукового

складу слів, фонематичні процеси та вимова звуків.

Загалом вітчизняна логопедія трактує загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) як різні складні мовленнєві розлади у дітей із нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом [4].

Загальне недорозвинення мовлення, як уважала Р. Левіна, має різні ступені прояву. Вченою в межах психолого-педагогічного підходу запропоновано характеристику трьох рівнів загального недорозвинення мовлення, перші два з яких характеризують глибокі його порушеннями, а на третьому, більш високому, у дітей залишаються лише окремі прогалини в розвитку звукової сторони мовлення, словникового запасу і граматичного складу [3]. Перший рівень мовленнєвого недорозвинення характеризується повною або майже повною відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли у дітей з нормальним розвитком мовлення в основному сформоване. Активний словник таких дітей знаходиться в зародковому стані, складається із звуконаслідувань і звукових комплексів, супроводжуваних жестами, мімікою, часто незрозумілих для оточення. Як наголошує Т. Філічова, низьким мовленнєвим можливостям сприяє і наявний бідний життєвий досвід, і недостатньо диференційовані уявлення про довкілля (особливо явища в природі) [6, с. 129]. Діти користуються окремими загальноновживаними словами, значення яких нестійкі і недиференційовані. Пасивний словник ширше активного, однак розуміння мовлення поза ситуацією обмежене. Фразове мовлення майже повністю відсутнє. Здатність відтворити звукову та складову структуру слова у дітей з першим рівнем ЗНМ ще не сформована. Звуковий аналіз слова дітям недоступний, а завдання, спрямовані на виділення окремих звуків, для дитини є незрозумілими.

Другий рівень мовленнєвого недорозвинення характеризується початком розвитку фразового мовлення. Мовленнєві можливості дітей підвищуються. Спілкування здійснюється не тільки за допомогою жестів, лепетних слів, але і відносно постійних, хоч і спотворених у фонетичному та граматичному відношенні мовленнєвих засобів. Мовлення дитини збагачується за рахунок використання окремих форм словозміни, які часто є невдалими. Активний словник поширюється не тільки за рахунок іменників і дієслів, але й за рахунок використання деяких прикметників і прислівників. У мовленні використовуються особові займенники. Покращується розуміння мовлення, розширюється активний словник, виникає розуміння окремих простих граматичних форм. Водночас, як наголошує Т. Філічова, обмеженість словникового запасу підтверджується незнанням багатьох слів, які позначають частину предмету, посуд, транспортні засоби, дитинчат тварин тощо

[6, с. 129]. Звуковимова значно порушена. Виявляється неготовність до оволодіння звуковим аналізом і синтезом.

Третій рівень мовленнєвого недорозвинення характеризується порівняно розгорнутим фразовим мовленням, на фоні якого спостерігається незнання і неточне використання багатьох загальноживаних слів, змішування сенсових значень слів, близьких за звучанням. Діти майже не користуються способами словотворення. В активному мовленні використовують прості речення, натомість відчують труднощі при утворенні складних речень. У більшості дітей із третім рівнем ЗНМ зберігаються недоліки вимови звуків і порушення звукоскладової структури слова, що негативно впливає на оволодіння звуковим аналізом та синтезом. У фразовому мовленні спостерігаються окремі аграматизми, часто порушується правильний зв'язок слів у реченнях. Діти цього рівня вступають в контакт з оточенням лише в присутності дорослих, які допомагають полегшити розуміння їхнього мовлення для інших. Вільне спілкування таких дітей, як наголошує Т. Філічова, занадто ускладнене [6, с.130].

Отже, особливості соціального розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення пов'язані з ускладненням можливостей їхнього вільного спілкування з дорослими та однолітками, наявними труднощами і напругою, які відчуває дитина під час спілкування.

Висновки. Процес соціалізації дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ускладнюється недостатньою мовленнєвою активністю, яка з часом, може призводити навіть до порушень поведінки та явищ соціальної дезадаптації. Значна кількість дітей з таким порушенням мовлення досить критично ставляться до власного дефекту, що становить загрозу соціальній значущості їхньої особистості, яка у цьому віці інтенсивно соціалізується. Усвідомлення дітьми

власної мовної неповноцінності, хвороблива фіксація дитини на мовленнєвому дефекті є негативним чинником, що несприятливо позначається на процесі її соціалізації, оскільки породжує негативні емоційні стани, знижує самооцінку, викликає невпевненість у своїх силах, посилює негативізм при спілкуванні з однолітками та гальмує процес налагоджування міжособистісних стосунків. Така ситуація вимагає проведення спеціальної роботи та розробку ефективних корекційно-педагогічних впливів на процес соціального розвитку дитини як важливого компонента процесу її соціалізації. Напрямом подальших наукових розвідок стане розробка методик використання проєктної діяльності для подолання мовленнєвих вад та формування соціально-громадянської компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волков Б.С. Волкова Н.В. Детская психология. Психическое развитие ребенка до поступления в школу. Науч. редактор Б.С. Волков. 3-е изд. испр. и доп. М.: Педагогическое общество России. 2000. 144 с.
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін. ; наук. ред. А. М. Богуш; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
3. Левина Р. Е. Никашина Н. А. *Характеристика общего недоразвития речи у детей. Основы теории и практики логопедии.* М. 1967. С. 48–52.
4. Логопедія : підручник / за ред. д-ра пед. наук, проф. М. К. Шеремет. 2-ге вид., перероб. та допов. К. : Слово, 2010. 665 с.
5. Рогальська І.П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. Дис. д-ра пед. наук. Луганськ. 2009. 400 с.
6. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопедии : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов по спец. «Педагогика и психология (дошк.)». М. : Просвещение, 1989. 223 с.